

A HABSBURG-BIRODALOM GYARMATPOLITIKÁJA

A 19. század utolsó harmadában a nagyhatalmi státusz egyik fontos kritériumává vált a gyarmatok feletti uralom. A képességet a gyarmatok megszerzésére nem annyira a leigázandó népekkel – ritkábban államokkal – mintsem az európai vetélytársakkal szemben kellett érvényesíteni. Korábban, az európai pentokrácia rendszerében eredendően nem igen számított a gyarmati tényező, a latin-amerikai függetlenségi harc győzelme után is kiterjedt birtokokkal rendelkező Spanyolország és Portugália csupán a másodrendű hatalmak sorába tartozhattak, míg Poroszország és Ausztria mindenféle gyarmati pozíció nélkül is a kor hatalmi egyensúlyát biztosító rendszer elsőrangú tényezői voltak. A Német Császárság létrejötte után sem változott meg azonnal ez a kép. Bismarck ezzel kapcsolatos *bon mot*-ja jól ismert, az ő Afrika-térképe Európa, a Franciaország és Oroszország által közrefogott Németországgal. Csupán a bismarcki politikában átmeneti fordulatot hozó 1884–1885-ös évek után vált egyértelművé a korreláció a nagyhatalmi pozíció és a gyarmatok birtoklása között.

Anglia és Franciaország régtől fogva klasszikus gyarmattartónak számítottak, s most új vetélytársaként csatlakozott hozzájuk Németország. Oroszország helyzete már sajátosabb, főleg azért, mert Alaszka 1867-es eladása után nem volt „tengeren túli” gyarmata, s így nem is esett a Heinrich Friedjung által bevezetett imperializmus-elmélet hatálya alá.¹ Utóbb, a szovjet korszakban nem is volt magától értetődő a cári gyarmatosítást angol és francia párhuzamba állítani. Hallgatólagosan a nyugati szakirodalom is elfogadta ezt az alapállást. Az anyaországgal összefüggő meghódított területek, valamint a szándék, de a képesség hiánya is, hogy Oroszország beszálljon a gyarmatokért folyó nagy versenyfutásba, sajátosságossá, nehezen összehasonlíthatóvá tették e jelenséget. A Kaukázus vidékének, Közép-Ázsiának, Szibériának és a Távolszeletnek meghódítása, érdekszférák biztosítása Perzsiától Mandzsúriáig azonban egyértelműsítik, hogy a cári Oroszország esetében klasszikus gyarmatosítóval állunk szemben.

Ausztriával kapcsolatosan azonban más a helyzet. Az általánosan elfogadott kép szerint Ausztriának, majd Ausztria–Magyarországnak egyáltalán nem voltak gyarmatai, ezeknek megszerzésére a kontinentális Európa közepén se szándék, se képesség nem volt. Minden kétséget kizáróan az Osztrák–Magyar Monarchia volt a 19. század végi „európai

¹ Friedjung 1919. Az imperializmus-elméletek összehasonlítására lásd: Mommsen 1980.

koncert” nagyhatalmai közül a gyenge láncszem. Nagyhatalmi helyzete inkább talmi volt, az imponáló számok mögött egyre inkább kiüresedő tartalommal. A Monarchia nem a gyarmatok hiánya miatt csúszott vissza a virtuális nemzetközi ranglétrán. Az első világháború előtti európai gyarmatosítás pénzügyi szaldója – Brit-Indiát s Holland Kelet-Indiát leszámítva – egyébként sem egyértelműen pozitív az anyaországok számára. A gyarmatnélküliség azonban több volt presztízs-vesztésénél, megmutatta az adott nagyhatalom képességeinek határát. Az európai pentokráciát fokozatosan felváltó hatalmi szövetségek korában a kettős monarchia korábbi egyenrangú partnereivel szemben most inkább Olaszországgal és az Ottomán Birodalommal közös kategóriába került.

A kép azonban ennél összetettebb. Történtek ugyanis Ausztria részéről is kísérletek gyarmatok szerzésére.² Ilyen korai próbálkozásnak fogható fel az Osztrák Keleti Társaság alapítása 1719-ben Triesztben. Az Adriai-tenger partján fekvő kikötőváros azonban kedvezőtlen földrajzi adottságokkal bírt, túlságosan távol esett a kor legfontosabb kereskedelmi útvonalaitól. Ezért az Osztrák Kelet-Indiai Társaság 1722-ben már az osztrák–németalföldi Ostendében alakult meg. Ez a fűszerkereskedelemre létrehozott társaság – akárcsak a hasonló angol, holland, dán és francia társaságok – lett volna hivatva kereskedelmi telepeket alapítani a távoli területeken, amiből a későbbi gyarmatok kinőhettek volna. Erre azonban nem került sor. Anglia és Hollandia kezdetől ellenségesen viselkedtek az osztrák konkurenciával szemben, s VI. Károly német-római császár a *pragmatica sanctio* elismeréséért cserében az 1731-es bécsi szerződésben kötelezte magát a társaság feloszlására. A csak nevében továbbélő, magánkereskedők alkotta társaság 1777–1781. között a holland Wilhelm Bolts Kapitánynak megbízást adott kelet-afrikai és Nicobar-szigetek-i lerakatok létesítésére. Bolts be is hajózott a portugálok által a sárgaláz-járvány miatt feladott Delagoa-öbölbe, s megalapította ott Ausztria első gyarmatát. A sárgaláz azonban Bolts embereit ugyanúgy nem kímélte, ahogy a portugálokat sem, a vállalkozás emiatt kudarcba fulladt. A portugálok néhány év múlva visszatértek az öbölbe, ahol felépült Lorenzo Marques, Portugál Kelet-Afrika jövő fővárosa.

Hasonló próbálkozások a 19. században is történtek osztrák részről. Socotra szigetének, az Indiai-óceán Galápagosának megszerzése 1857–1858-ban vetődött fel. A mindössze három és félezer négyzetkilométer kiterjedésű, kedvezőtlen éghajlati adottságú, ám roppant stratégiai fontossággal bíró területet a portugálok rövid ideig már birtokolták a 16. században, de a következő évszázadokban a senki földjének számított. A Vörös-tenger kijáratának ellenőrzése céljából a Brit Kelet-Indiai Társaság tette rá kezét 1834-ben. A szípojlázadást követően a társaságot feloszlatták, s e távoli poszt olyannyira feledésbe merült, hogy az angol ko-

² Erre vonatkozóan lásd: Schmidl 2001, 297–304. old.

rona nevében csupán 1886-ban nyilvánították Áden protektorátus részévé. Ezt az átmenetet kívánták Triesztben, a monarchia legnagyobb kikötővárosában néhányan felhasználni arra, hogy fekete-sárga lobogót tűzzenek ki a szigeten, elősegítve a térségben az osztrák kereskedelmet. A Ferdinánd Miksa főherceg által is felkarolt vállalkozás 100 ezer tallért szánt a sziget megvételére, ami az elképzelések szerint hamar megterült volna a fellendülő ázsiai kereskedelemről. A pénz azonban nem állt rendelkezésre, mert a piemonti események a szárazföldi hadsereg megerősítését követelték.

Ugyancsak a szipojlázadás idejéhez köthető a Nicobar-szigetek elfoglalására szótt terv 1858-ban. Az angolok és a helyi lakosok jóindulatának megszerzését, illetve a szigetek betelepítését 1 millió guldenből kívánták megoldani, ami már igen jelentős összegű gyarmati vállalkozás lett volna. Itt azonban az angol korona gyorsabb volt, mint Sokotra esetében, a Brit Kelet-Indiai Társaság felszámolásával egy időben Brit-India részévé nyilvánították a szigeteket, sőt, már 1858-ban ide interváláltak a lázadásban részt vett indiai katonák egy részét. Gazdaságilag a briteknek sem sikerült soha nyereségre szert tenni a Nicobar-szigetek birtoklásából, hatalmas indiai gyarmatuk jövedelméből azonban futotta az itt elszenvedett veszteségek pótlására.

A Salamon-szigetek egy részének osztrák gyarmatosítására 1895-1896-ban szóttek terveket, végül azonban Németország előzte meg itt a Monarchiát. A német gyarmatszerzés példájának követése merült fel viszont 1899-ben, amikor Nyugat-Szahara megvételére pályázott Bécs a spanyoloktól. Ám ekkor már a spanyolok kevésbé érezték magukat sarokba szorítva, mint egy évvel korábban, amikor az USA-val vívott vesztes háború során Mikronéziát gyorsan pénzzé tették, eladták Berlinnek, mielőtt az amerikaiak megszerezték volna. Bécs és Madrid üzlete azonban 1899-ben már nem jött létre, időközben ugyanis Spanyolországban a nemzeti büszkeség a pénzügyi szempontok fölébe kerekedett.

A meg nem valósult osztrák-magyar tervek sorába tartozik végül az Ottomán Birodalom felosztására szótt számtalan elképzelés egyike. 1913-ban, a második balkáni háború során a monarchia szövetségesének számító Bulgária győzelme esetén délnyugat anatóliai területek kerültek volna Bécs–Budapest birtokába.

Az osztrák tengeren túli terjeszkedési törekvések érdekes epizódja az ún. „mexikói kaland”. Ferenc József császár öccse, Habsburg Miksa főherceg próbált – francia segítséggel – császárságot alapítani itt 1864-1867-ben. Mexikói politikusok egy csoportja 1854-ben rendkívüli megbízottat küldött Európába, megfelelő uralkodó után kutakodni. Habsburg Miksa főherceg 1856. január 16-28. közötti párizsi látogatásakor már felvetődött az ő személye, mint a III. Napóleon és a Vatikán által is támogatott lehetőség. S mint Bécs párizsi követe, von Hübner báró emlékirataiban is megírta, Miksa elégedetten hagyta ott e tárgyalásokat. Ezért nem keltett meglepetést a francia-spanyol csapatok 1861-es me-

xikói partraszállását követően, hogy a Juarez ellen harcoló mexikói konzervatívok Miksának ajánlották fel az ország trónját. Miksa 1863. május 28-án érkezett Mexikóba, s vele a Habsburg Birodalomból hatezer fős úgynevezett önkéntes hadtest utazott Latin-Amerikába; soraiban 1047 magyar katonával. Miksát II. Sándor cár elsőként és azonnal elismerte Mexikó császáráként. Miksa azonban csupán rövid ideig marad császár. 1867. május 21-én 8000 katonájával és 400 tisztjével Queretaronál elfogták a juarista csapatok, és június 19-én Miksát Miramón és Mejia tábornokkal együtt kivégezték.³

Az osztrák, illetve osztrák–magyar gyarmatszerző próbálkozások nem korlátozódtak pusztán a trópusi területekre. A 19. sz. közepétől felgyorsult az Északi-sarkvidék kutatása, amelybe az északi nemzetek hajósai mellett August Petermann kezdeményezésére az 1860-as években a németek, sőt, az osztrákok is bekapcsolódtak. Úgy vélték, hogy az Északi-sarkot a Spitzbergák és a Novaja Zemlja közötti Barents-tengeren át lehet legkönnyebben megközelíteni, mivel a Golf-áramlás hatására a nyílt víz nyáron messze felnyúlik a Jeges-tengerbe. Johann Wilczek gróf, a bécsi Földrajzi Társaság elnöke 40 000 Ft-ot ajánlott fel egy északi expedíció szervezésére, és befolyásával megnyerte az osztrák kormányzati szervek támogatását is, sőt, magától az uralkodótól is 4 ezer ezüstforint érkezett.

Magyar részről Zichy Ödön járult hozzá jelentős összeggel az expedícióhoz.⁴ Erős falú, 30 tonnás hajót építtettek Bremerhavenben, amelyet a vitorlázaton kívül 100 lóerős gőzgéppel is elláttak. A hajót Wilhelm Tegetthoff osztrák tengernagyról nevezték el, aki 1866-ban Lissa-szigetnél megverte az olasz hajóhadat. A Tegetthoff parancsnokául és az expedíció vezetőjévé Karl Weyprecht kapitányt nevezték ki. Helyettese és egyben az expedíció tudományos vezetője Julius Payer főhadnagy lett, aki már részt vett egy, a németek által szervezett sarkvidéki utazáson. A hajó 24 főnyi személyzetének felét gyakorlott dalmát tengerészekből válogatták ki, a tisztek osztrákok voltak, és csupán egyetlen magyar vett részt az expedícióban, a hajóorvos Kepes Gyula. Az expedíció mérész céljául azt tűzték ki, hogy a Novaja Zemlja megkerülésével a Jeges-tengeren át kíséreljék meg az eljutást a Bering-szoroshoz, vagyis derítsék fel az Atlanti-óceánból a Csendes-óceánba vezető, ún. „Északkeleti-átjárót”.

³ Az egykor Mexikóban harcoló magyar katonák életrajzi adatait Tardy Lajos tette közzé „Az 1864–1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői” című forrásközlésében, amely a *Hadtörténelmi Közlemények*, 1990. évfolyamában jelent meg. Lásd még Nagy Miklós Mihály két közleményét, 1999, 2000, 2009.

⁴ Gróf Zichy Ödön nagybirtokos és egyben politikus a bécsi politika követőjeként 1848-ig Fejér vármegye főispáni helytartója, helyettes udvari főlovásza volt. 1848. szeptember végén Jellasics megbízásából, Roth osztrák tábornokhoz sietett. Görgey előőrsei azonban Adonynál elfogták. A hadtörvényszék a nála talált iratok miatt kötél általi halálra ítélte Csepelen.

A Tegetthoff 1872. június 13-án indult el Bréma kikötőjéből. Július 3-án vetettek horgonyt a norvégiai Tromso-ban, ahol csatlakozott hozzájuk Olaf Carlsen norvég hajóskapitány, az északi jégvilág ismerője. A Brémából hozott 6 szánvontató kutya fogat kiegészítésére még felvettek 2 eszkimó kutyát is. Ezután folytatták útjukat a zajló tengeren Novaja Zemlja felé. Útközben találkoztak az Isbjörn nevű norvég hajóval, amelyen J. Wilczek utazott, hogy utánpótlást helyezzen el a Tegetthoff számára a nagy sziget északi részén, a Nassau-foknál. A Tegetthoff nem jutott túlságosan távol a Nassau-foktól, mert jégtorlódásba került, és a jégtáblák közé fagyott. Az a terv tehát, hogy a Bering-szoros irányába haladjanak, megghiúsult. A jégbe zárt hajó a Novaja Zemljától észak felé sodródott egészen a 80. szélességi fok közelébe. 1873 februárjában a hajót hordozó jégmező nyugatias irányban kezdett elmozdulni.

Közben a személyzet nem tétlenkedett, meteorológiai méréseket végeztek, és vizsgálták a jégviszonyokat. Felderítés és vadászat céljából kutyaszánnal nagyobb utakat tettek meg. Eljött a nyár, a jégmezők között vízfoltok tűntek fel, de a hajót nem sikerült kiszabadítani a mintegy 10–12 méter vastag jégtáblából. 1873 augusztusának végén északnyugat felől egy szárazföld szegélyét pillantották meg. A jégmező mozgása lelassult, és csak október végén jutottak el a part közelébe, ahol a jég ismét megállapodott. Itt töltötték a második sarki telet. Élelmüket főként az elejtett medvékből nyerték. 1874 márciusában egy kisebb csoport partra szállt, és Payer vezetésével felderítő útra indultak észak felé. Egy hónapig ember által még soha nem látott csodálatos jégvilági tájakat jártak be, és térképeztek fel kb. a 82. szélességi fokig. A nyugatra lévő nagy szigetet Wilczek-földnek, a keletit Zichy-földnek nevezték el, egy kiugró sziklás félsziget pedig a Budapest-fok nevet kapta. Az egész szigetvilágot Ferenc József császárról és királyról keresztelték el. Egy kő alá elhelyezték a szigetek osztrák-magyar birtokbavételének dokumentumait.

Az expedíció tagjai tisztában voltak azzal, hogy a szigeten a pusztulás vár rájuk. Többen megbetegedtek, Otto Krisch hajógépész tüdőbajban meghalt. Temetése után a féloldalra dőlt hajóról lehordták a legszükségesebb felszereléseket, élelmiszereket, és szánokra rakva megindultak dél felé. Szántalpakra szerelve magukkal vontatták három csónakjukat is, hogy szükség esetén vízre szállhassanak. Közel három hónapos kimerítő vándorlás után augusztus közepén érkeztek a jégmező peremére, melytől délre már a nyílt tengervíz húzódott, a távolban pedig feltűntek a Novaja Zemlja északi hegyei. Vízre tették csónakjaikat és a sziget felé eveztek. A partoknál összetaláltak két orosz halászhajóval, az egyik fedélzetére vette az expedíció már végsőkig elcsigázott embereit, és a norvégiai Vardo-ba szállította őket. Innen bérelt hajón tértek vissza a német partokra. Az Osztrák–Magyar Északi Sarki Expedíció a földrajzi felfedező utazások egyik kiemelkedő teljesítménye.

Jóllehet a szigetek formálisan az első világháborút lezáró békekötés után is osztrák tulajdonban maradtak, valójában a terület a senki földje volt, és a szovjet kormány ezt ki is használta. 1921-ben rádióállomást létesítettek itt, 1926-tól pedig saját felségterületnek nyilvánították. Az 1926 óta hivatalosan is a Szovjetunióhoz, illetve Oroszországhoz tartozó, 18 940 km² kiterjedésű szigetcsoporthoz azonban még ma is Ferenc József nevét viseli. Az 1872–1874-es expedíció történetét és felfedezéseit Julius Payer dolgozta fel nagy olvasói érdeklődésnek örvendő, először 1876-ban Bécsben megjelent könyvében.⁵

A Ferenc József-föld szimbolikus birtoklása nem elégítette ki az osztrák–magyar birodalmiság délibábját kergetők étvágyát. Bécs igyekezett a „kollektív imperializmusból”, azaz az európai hatalmak egymás közötti egyeztetésén és megállapodásain alapuló rendszerből tőkét kovácsolni magának. Azonban sem a „Kongó-láz”, sem az azt követő versenyfutás Afrikáért nem adott lehetőséget számára a gyarmati hódításokra. A kedvező alkalomra egészen a 19. század végéig kellett várni. A korszakban bevett dolog volt, hogy a nagyhatalmak külföldi kikötőkben is hadihajókat állomásoztassanak. Feladatuk a kereskedelmi és diplomáciai küldetésben dolgozó állampolgáraik védelme, követségek, konzulátusok oltalmazása, illetve az úgynevezett „lobogómutatás”, azaz elrettentés és a potenciális vetélytársak elriasztása volt. Az 1870-es évektől ezeket a feladatokat modern cirkálók látták el.

A Monarchia haditengerészeti vezetői úgy látták, hogy az ország nagyhatalmi státusza és tekintélyének megőrzése megköveteli hasonló hajók építését. Ilyen megfontolások alapján készítették el egy cirkáló osztály terveit, amelyek megfeleltek a fent említett feladatoknak. A cirkáló építtetését 1895-ben a haditengerészet parancsnoka, Maximilian Doubletsky von Sterneck szavaztatta meg. Ennek eredményeként építettek három cirkálót, a Zenta, az Aspern és a Szigetvár nevű hajókat. Az osztály nevét az első hajóról, a Zentáról kapta. A cirkáló építését Sterneck 1897-ben bekövetkezett halála után utóda, Herman von Spaun irányítása alatt fejezték be.

A Zenta elkészülése után, 1899-ben a Távol-Keletre indult. 1900 tavaszán, amikor Kínában kitört a boxerlázadás, a cirkáló Japán vizein tartózkodott. Az osztrák–magyar vezetés utasította, hogy fusson be a kínai Peiho-kikötőbe, ahol szeptember 7-én vetett horgonyt. Ugyanekkor kínai vizekre indult a Kaiserin und Königin Maria Theresia páncélos cirkáló is, amelyet egy hónappal később a Zenta testvérhajója, az Aspern, valamint a Kaiserin Elisabeth cirkáló követett. Az így kialakított hajóraj parancsnoka gróf Rudolf Montecuccoli ellentengernagy lett. A Zenta a monarchia diplomáciai szerveinek és állampolgárainak védelmére Pekingbe indította partraszálló különítményét, amely június 3-án a német különítménnyel együtt érkezett meg.

⁵ Payer 1876, 696. old.

Június 9-én a Takuba érkező Seymour altengernagy, a nemzetközi flottatüntetési parancsnoka minden rendelkezésre álló erővel Pekingbe indult a nehéz helyzetben lévő brit követség segítségére. A felmentő sereg mintegy 3000 emberből állt. A négy osztrák–magyar hadihajóról összesen 500 fő vett részt a partraszálló különítmények tagjaiként ezekben a harcokban. A Zenta cirkáló parancsnoka a nemzetközi erők rendelkezésére bocsátott továbbá még hét tábori ágyút, annak kezelőszemélyzetével együtt.

A boxerekkel az első összecsapásra június 11-én került sor. Ettől kezdve folyamatosan harcban álltak velük, akiket a kínai hadsereg reguláris csapatai is támogattak. Seymour altengernagynak a hatalmas túlerő ellen meg kellett hátrálnia. Elfoglalták Hsiku erődjét, ahol védelemre rendelkeztek be. Itt várták be az erősítést, amellyel 16 000 főre duzzadt seregük. A boxerek június 17-én a Taku erődből lőni kezdték az előtte fekvő Peiho-öbölben horgonyzó hajókat. Azok viszonozták a tüzet, majd megkezdték az erőd ostromát. Miután a hajóágyúk elhallgatatták Taku ágyúit, sikerült egy rohammal bevenni azt. Ekkor a kínai kormány nyíltan is a boxerek oldalára állt, és felszólította az európaiakat, hogy 24 órán belül hagyják el Pekinget. A határidő lejártá előtt az utcán meggyilkolták Kettler német követet. Erre Seymour altengernagy megindította az időközben erősítéssel felduzzadt csapatait az ostromzár alá vett diplomáciai testületek, épületek felszabadítására. Július 14-én elfoglalták Tiencsint. Augusztus 2-én indult el az időközben 40 000 főre duzzadt sereg Peking felé. A kínaiak elkeseredett és szívós védekezése ellenére augusztus 24-én elfoglalták Pekinget. A Peking körüli harcokban esett el a Zenta parancsnoka, Von Thomann fregattkapitány.

A nyugati katonai sikerek Kínát megalázó feltételek elfogadására kényszerítették. Jóvátételt kellett fizetnie, valamint újabb területeket kényszerült bérbe adni. A Santung-félszigeten berendezkedő Németország hathatósan közreműködött abban, hogy legközelebbi szövetségese, az Osztrák–Magyar Monarchia is részesüljön az 1901-ben aláírt béke által Kínára kényszerített tiencsini koncessziókból. Ez az osztrák–magyar koncesszió mindössze száz hektár kiterjedésű volt, ám e ténynél jóval nagyobb jelentőséggel bírt, hiszen általa a monarchia immár ténylegesen is belépett a gyarmatosító hatalmak klubjába. Ám a 18. századi kísérlethez hasonlóan ez a 20. századi gyarmatosító vállalkozás sem bizonyult tartósnak, az első világháború legelején Japán foglalta el a területet, majd a háború után nemzetközi nyomásra visszakerült Kínához. Földünkön ma Ausztria, illetve a kettős monarchia egyetlen gyarmati öröksége az eredeti formájában helyreállított tiszti klub épülete Tiencsinben.

Bibliográfia

FRIEDJUNG, Heinrich

1919 *Das Zeitalter des Imperialismus 1884–1914*, Berlin.

MOMMSEN, Wolfgang J.

1980 *Imperialismustheorien. Ein Überblick über die neueren Imperialismusinterpretationen*, Göttingen.

NAGY Miklós Mihály

1999 Mexikó magyar katonautazója: Pawlowszki Ede, *A Földrajz Tanítása*, 5. szám, 11–17. old.

NAGY Miklós Mihály

2000 Miksa császár magyar katonája, *Új Honvédségi Szemle*, 2000, 9. szám, 94–102. old.

NAGY Miklós Mihály

2001 *Magyar hadiutazók*, Budapest, Kornétás Kiadó.

SCHMIDL, Erwin

2001 Das Kolonialreich, das nicht war: Österreichische koloniale Ambitionen in Afrika, in: Angelika Tunis (Hrsg.): *Faszination der Kulturen, für Armand Duchâteau zum 70. Geburtstag von seinem Freundeskreis*, Berlin, 297–304. old.

PAYER, Julius

1876 *Die österreichisch–ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874, nebst einer Skizze der zweiten deutschen Nordpol-Expedition 1869–1870 und der Polar-Expedition von 1871*, mit 146 Illustrationen (Holzstichen) und 3 (gefalteten) Karten, Wien, Hölder, 696 old.

TARDY Lajos

1990 Az 1864–1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői, *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. szám, 145–171. old.